

A NÉPI TERMINOLÓGIA ÉS A SZÓKÉSZLET

A HÍMZÉS TERMINOLÓGIÁJÁNAK VISZONYA MÁS BELSŐ NYELVTÍPUSOK SZÓKÉSZLETÉHEZ

A nyelv belső tagolódásában a népi terminológia különleges helyet foglal el. Mint egy csoportnyelv szókészlete, a nyelv függőleges, azaz társadalmi tagolódásának eredménye (szociolektus). De — mint azt Benkő Loránd is hangsúlyozza — a népi szakszók történeti alakulásáról —: „A szókincs foglalkozásbeli rétegződését... a területi rétegződés keresztezi, illetőleg szövi át“ (Benkő 1967. 370). Ezt tekintetbe véve, valamely népi foglalkozás szókincsét elsősorban annak a viszonylag önálló egységnek tekintett nyelvjárásnak a szókészletéhez kell viszonyítanunk, amelyhez ez a terminológia szervesen hozzátartozik. A nyelvjárás mint viszonylagos egység ugyanis maga is tovább tagolódik, különösen szókincsében. Ez a tagolódás legszembetűnőbb a különféle foglalkozások tekintetében, noha a nemek és nemzedékek vonatkozásában sem hanyagolható el. Elsősorban tehát ennek a belső tagolódásnak a keretében kell meghatározni a vizsgált szakszókincs helyét, és csak azután viszonyíthatjuk a nyelvjáráson kívüli belső nyelvtípusok szókészletéhez, mindenekelőtt a köz- és irodalmi nyelvéhez és a hímzésnek mint iparművészeti ágak a szaknyelvéhez.

1. A vizsgált szakszókincs teljes egészében része a kalotaszegi nyelvjárás szókincsének (lényegében szociolektus a dialektusban). Mint ismeretes, valamely nyelvjárás szókincsének sajátos csoportját alkotják a tájszók, azok a lexikális elemek, amelyek használata az illető nyelvjárás (és esetleg néhány szomszédos nyelvjárás) területére korlátozódik. Ha egyedül a területi kötöttséget vesszük alapul, akkor a szakszók túlnyomó részét tájszónak kell minősítenünk. Nem árt azonban különbséget tennünk azok között a szakszavak között, amelyeket a nyelvjáráson belül is csak az a szűkebb csoport ismer és használ, amelyet a közös foglalkozás köt össze, és azok között, amelyek szakszavak ugyan, de a jelölt fogalom fontossága vagy más ok miatt, a nyelvjárást beszélők többsége számára ismert. A hímzés női foglalkozás (ha van is néhány kivétel éppen Kalotaszegen), emiatt a terminológia használata is a nők nyelvére jellemző, de ők sem mind ismerik ezeket a szavakat, hanem csak azok, akik foglalkoznak hímzéssel. A nyelvjárás szókincséhez való viszonyítás szempontjából fontosabbak számunkra azok a tájszó jellegű terminusok, amelyek a szűk csoportnyelvi használaton kívül is ismertek, és így okkal tekinthetők nemcsak szakszóknak, hanem tájszóknak is. Ugyanilyen jellegűek azok a lexikális elemek is, amelyek nemcsak a hímzés, hanem más népi foglalkozás szakszókincsének is részei, annak eredményeként, hogy az egyes foglalkozások, népművészeti ágak szoros kapcsolatban vannak egymással. Így a hímzés szókincsének vannak olyan elemei, amelyek közösek a szövés-fonás, kendermunka és a szűcsmesterség szakszavaival.

Azok a szakszavak, amelyek egyben csoportnyelvi használaton kívül is elterjedt, de területi kötöttséget mutató tájszók, a következő tájszó-kategóriákba tartoznak³¹:

A. *Valódi tájszók.* Összesen 134 terminus sorolható ebbe a kategóriába a következő megoszlás szerint:

(1) X(x) típusú, tehát denotatív funkciójú valódi tájszók. Ezek speciális fogalmat jelölő, a köznyelvben ismeretlen hangalakú szavak. Kisebbségi részük morfológiailag nem motivált (pl. *bagazia* 'olyan szoknyaféle, amely elöl nem ér össze, a két alsó csücskét övbe dugva viselik, így az alját szegélyező bársony- v. posztócsík mintás része válik láthatóvá' — Nm, *bulándré* 'hárással hímzett és flitterekkel díszített kontyoló fátyol' — Nm, *butykó* 'kicsi mintaelem a kötény kötésén' (219. kép) — Nm, *csápsza* 'gyönggyel díszített főkötő' — B, *hurbol* 'viseléssel elszaggat (ruhát)' (<r. *hîrbui* 'tönkretesz, elrongál'), *tyeptár* 'ujj nélküli, kevés rátéttel és szegélyhímzéssel díszített férfi bőrmellény, egyik oldalán és vállán fogják össze szücszgombbal' — Fsz stb.), nagyobb részük képzett vagy összetett szó (pl. *bújbelé* 'kék színű vastag flanellből készített kabátféle' — Jt, Mv, *furkóing* 'viselő férfiing' — It, *gazdakendő* 'lakodalmi gazda tisztségében viselt kendő' — Bh, *habékendő* 'hímzett násznagykendő' — Kszt, *szólóabrosz* 'az a mintás abrosz, amelyre az ifjú párnak szánt ajándékot rakják' — K stb.).

(2) X(a) típusú, szinonim értékű valódi tájszók. Ezek is csak kisebb részben tagolatlanok morfológiailag (pl. *bodor* 'fodor' — It, *csög* 'bog'. *dufla* 'nagyon díszes' — Ny, *fersing* 'szoknyaszerű öltözetdarab'), a szavak többsége egynél több szóelemből áll (pl. *búzafü* 'kalászminta' — S, *fenyőkörte* 'fenyőtobozt ábrázoló írásos minta' — Mv, *halszém* 'sárga, pontszerű fémdísz mellrevalón' — T, *meghagyul* 'megfakul' — Mé, B stb.).

B. *Alak szerinti tájszók.* Az ide tartozó terminusok száma 131.

(1) A'(a) típusú, pusztán alakváltozatokként jelentkező alak szerinti tájszó: *flánër* 'bolyhos pamutszövet, flanell' — Mv, *fürööl* 'fércel' — S, *glott* 'klott' — Va, *keszkenyő* 'kendő' — Kk, *keszkönő* ua. — D, Kf, *kokas* 'kakasmotívum' — Va, K, *lagg* 'lakkbőr v. lakkvászon' — T, Va, Gym, *lékri* 'rékli' — Fsz, *sinjór* 'zsinór' V, Bt, M, Kf, Gyv, Kk, Nk, Mv, *urok* 'hurok(öltés)' — Mé, Bh, Kk, Nk (ez egyébként a szó elsődleges alakváltozata; vö. TESz.).

(2) A'(b) típusú, megosztott, illetőleg elkülönült jelentésű alak szerinti tájszó: *alábváló* 'gyengébb minőségű' (Nd), *natykeszkenyő* 'hárász-kendő' (Nm, Km), *szőrkeszkönő* 'finom gyapjúszövet-kendő' (Fsz).

(3) A'(x) típusú, denotatív funkciójú alak szerinti tájszó: *bűgatya* (V, Bt, Nd, Sz, Kp, Kf, Gyv, Kk, Gym, Mv), *cifralepedő* '3–4 szél vászonból összevarrt, hímzett lepedő' (D), *fűkötő* 'hímzett, csipkés, gyöngyös fejdísz' (Nd, M, Kp, Nk), *övektoll* 'minták rajzolására használt üvegtoll' (Kk), *penygyel* 'muszuj, ill. fersing alatt viselt szoknya' (Np, Nk), *sinjórvarás* 'keresztzemes hímzés' (Va).

C. *Jelentés szerinti tájszók.* 78 szóban ismert hangalakhoz szokatlan jelentés társul.

³¹ Az ezzel kapcsolatos tudománytörténeti és elvi kérdések összefoglalását l. Péntek 1970; Balogh 1974; Fábíán 1974.

(1) A(b) típusú, poliszém értékű jelentés szerinti tájszó: *ír* 'rajzol', *ősz* 'fakó' (S), *összekuporodik* 'összemegy' (Bt), *ruha* 'kötény', *szőr* 'szövet' stb.

(2) A(x) típusú denotatív funkciójú jelentés szerinti tájszó: *asszonyosing* 'asszonyoktól viselt, vállfő nélküli, a kezelőjén és a gallérján hímzett, az ujján kötéses ing', *bojt* 'nyakba akasztott, a pártával együtt viselt, hátul a szoknya aljáig leérő gyöngyös dísz', *símaruha* 'pántlika nélküli kötény' (Bt), *vasalting* 'a kezelőjén és a gallérján hímzett női ing' (B, Mb, K) stb.

Említettük, hogy a népi hímzésnek szókincesében is megnyilvánuló szoros kapcsolata van más népi foglalkozásokkal. Elsősorban a kendermunka, a szövés-fonás kapcsolódik hozzá, a hímzéshez szükséges alapanyagok előállítására, fajtái stb. A fonás műveletéhez kapcsolódnak például a következő szavak: *megsorul*, *ficsirgózik*, *gircsálódik*, *megszapul*; a szövéshez: *beverő*, *sző*. Nagyon sokféle vásznat szönek: *fodorvászon*, *kendervászon*, *elegyevászon* stb. A vászon finomítására utaló szavak is ide tartoznak: *besulykol*, *bever*, *fehérít*, *kékít* stb.

Vizsgálatainkat kiterjesztettük a bőrhímzésekre is, ebből adódik, hogy a terminusok egy része a szücsmesterség szókinceséhez is hozzátartozik. Ilyen pl. a *szücs*, *bőr*; *kozsók*, *mellrevaló*, *tyeptár*; *szirony*; *tacsmolás*, *almásolás*, *juhászás*, *irhászás*; *görgina*, *ökörszem*, *szarkaláb* stb.

2. Figyelembe véve, hogy a legfontosabb belső nyelvtípus, a köz- és irodalmi nyelv szókincesének is vannak olyan elemei, amelyek relevánsak bizonyos foglalkozási ágak szempontjából, nem meglepő, hogy a népi szakszókincs is részleges egyezéseket mutat a csoport- és rétegnyelvek eltéréseit áthidaló, viszonylag egységes nyelvtípus szókincesével. Az egyezés jellege szerint a szakszókincs következő rétegei különíthetők el:

(1) A(a_n) típus, amely alaki és jelentésbeli egyezést mutat a köznyelv szókincesével. Mint a népi szakszókincs korábbi vizsgálói is rámutattak, ezek azok a szaknyelvi elemek, amelyek lehetővé teszik a csoportnyelv megértését a csoporthoz nem tartozók, tehát más szakmabeliek számára, nyelvi szinten pedig megvalósítják a szakszókincs kapcsolatát az össznépi nyelv szókincesével³². A kérdés csupán az, melyek azok a kritériumok, amelyek alapján bizonyítani lehet, hogy egy köznyelvi szó valóban releváns az illető népi foglalkozás szempontjából. Ezt a kérdést mindenképpen föl kell vetnünk, ha nem akarunk abba a hibába esni, hogy csupán azon az alapon soroljunk be egy szót a szakszavak közé, hogy egy szakmabeli nyelvhasználatában is kimutatták. Az eddigi szakirodalom két kritériumot említ: a) ezeknek a szavaknak nagyobb a forgalmi értéke a szaknyelvben, mint a köznyelvben; b) számos, velük alkotott összetételt, származékot lehet a szakszók közt kimutatni (vö. Márton 1956. 396). A második kritérium látszólag az elsőből következik. Gyakorlatilag a legnagyobb nehézséget az okozza, hogy nagyon nehéz párhuzamosan fölmérni egy szó gyakoriságát a szaknyelvben és a köznyelvben, tehát a gyűjtő akaratlanul is inkább saját szubjektív benyomásaira van utalva. A második érv kézzelfogható, a gyakorlatban is alkalmazható. A sok származék, összetétel valóban a szó fontosságát,

³² Vö. Márton 1956. 394; Szász 1971. 230; D. Slușanschi: SCL. XXII, 587—96.

szaknyelvi aktivitását bizonyítja, de közvetlenül nem a szó gyakoriságával függ össze. Éppen azt kellene kimutatnunk, mi az, ami a szaknyelvben megnöveli egy köznyelvi szó funkcionális értékét, a szóalkotásban játszott szerep ugyanis inkább okozatnak tűnik, semmint oknak. A legfőbb ok véleményünk szerint az, hogy a szó jelölte fogalom a szaknyelvben tovább tagolódik, a szakember — a laikustól eltérően — több olyan fogalmat is ismer és jelöl nyelviileg, amely ennek alárendeltje. Ez azt jelenti, hogy egy olyan szó, amely a köznyelvben fajfogalom (species) jelölője, a szaknyelvben nemfogalom (genus) jelölőjévé válik, mivel itt kimutatható — éppen a nyelvi jelölők alapján — a fogalmi rendszernek egy hozzá viszonyított alsóbb szintje. Elméletileg a fogalom rendszerbeli helyének, értékének megváltozása azzal magyarázható, hogy a nem- és a fajfogalom meghatározása relatív. A fogalmi rendszertől függően ugyanaz a fogalom lehet egyszer faj-, máskor nemfogalom. Például a *kötény* köznyelvi szóként fajfogalom jelölésére szolgál, nincs olyan alárendelt fogalom, amelyhez viszonyítva nemfogalomnak lehetne tekinteni. A szaknyelvben viszont kétségtelenül nemfogalom jelölője, az alárendelt fajfogalmak jelölői jól kimutathatók, több lexéma szolgál a különféle kötényfajtáknak (*bokroskötény, pántlikáskötény, szimplakötény* stb.) és a kötény részeinek jelölésére. Ugyanez a helyzet pl. a *varr* igével vagy a *gyöngy* szóval. A nemfogalomnak alárendelt fajfogalom rendszerint a nemfogalomnak minőségileg elütő fajtája vagy pedig része.

Ebből következik aztán, hogy a megnövekedett szerepű fogalom neve kiindulópontul szolgál a neki alárendelt fajfogalmak megnevezésében, azaz fontos szerepe van a szóalkotásban, aktivizálódik. Ezzel voltaképpen a külső beavatkozástól mentes népi szaknyelv részben ugyanazt az utat követi strukturálisan, mint a mesterségesen alakított műszaki és tudományos terminológia.

A jelentés szintjén a köznyelvi szó funkcionális értékének megnövekedése abban nyilvánul meg, hogy ilyen elemek alkotják az elemi jelentésmezők magvát.

A már említett kritériumok mellett a gyakorlatban úgy dönthető el egy köznyelvi szóról, hogy egyben szakszó-e vagy sem, hogy legalább egy olyan terminust találunk, amelyről bizonyítható, hogy a köznyelvi szó jelölte fogalomnak alárendelt, szűkebb terjedelmű fogalmat jelöl.

A fenti megállapítások adnak magyarázatot arra is, hogy e szócsoport jelölésére használt szimbólumban az azonosnak tűnő jelentést jelző (*a*) miért kapott *n* indexet: arra utalunk vele, hogy a lexéma nemfogalmat jelöl.

Végül is arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ugyanannak a szónak a köznyelvi és a szaknyelvi jelentése csak látszólag lehet teljesen azonos. Érdemes ezzel kapcsolatban A. Schaff érvelésére hivatkoznunk a fogalom és a jelentés viszonyát illetően: „Vannak... köznapi fogalmak (abban az értelemben, hogy mindennaposan jelentkeznek), s vannak tudományos fogalmak. S ugyancsak vannak a szavaknak köznapi jelentései és vannak a tudományos terminusok jelentései. Az, hogy a tudományos fogalom a valóság visszatükröződésének terjedelmében, mélységében és pontosságában különbözik azoktól a tartalmaktól, amelyek a szavak hétköznapi jelentéseiben nyilvánulnak meg, teljesen világos és érthető. De semmiképpen nem szabad érdemi különbségeket felfe-

deznünk a tudományos fogalom és a tudományos terminus jelentése között“ (Schaff 1970. 201). A szaknyelv fogalomrendszere természetesen nem azonos a tudományos fogalmak rendszerével, de a köznapiakéval sem, hanem „a valóság visszatükrözésének terjedelmében, mélységében és pontosságában“ átmeneti helyet foglal el a kettő között. Márpedig ha a szakszavak jelölte fogalmak mélységükben, terjedelmükben stb. eltérőek a köznapi fogalmaktól (és a tudományos fogalmaktól is), a jelentésük sem lehet teljesen azonos.

A kalotaszegi népi hímzés terminológiájának 14,25 százaléka tartozik ebbe a csoportba. Például az említetteken kívül: *cérna*, *minta*, *piros*, *ránc*, *selyem*, *szál*, *szoknya*, *tű*, *vászon* stb.

(2) A(b) típus: azoknak a köznyelvi szavaknak a csoportja, amelyeket a szaknyelv a köznyelvitől elütő jelentésben használ. Például: *behány* 'huroköltésekkel levarr', *fehéres* 'vagdalásos', *ír* 'rajzol', *köt* 'összehurkol', *öreges* 'sötétebb színű', *párna* 'díványpárna' stb.

(3) A(x) típus: speciális néprajzi fogalmat jelölő köznyelvi szók. Pl. *ablakos* 'átcsavart keresztrel díszített, kivagdalt négyzet vagdalásos hímzésen', *asztalláb* 'X alakú vagdalásos mintaelem', *bokor* 'a kötény részeinek összehurkolására szolgáló hímzés vízszintes mintacsoportja', *borsó* 'két parámasor közti hosszanti díszítmény, amelyet úgy varrnak, hogy kivágáskor kerek nyílás lesz a kivarrt szálak között', *fűz* 'laposöltéses hímzéssel díszít vagdalásost', *nagyol* 'vagdalás során keletkező négyzetek oldalszárait levarrja', *szarufa* 'pántlikából alakított, sarokkal egymásnak forduló alsó sarokdíszek pántlikáskötényen' stb.

3. Amióta felfedezték a nagyvilág számára, hozzávetőleg majdnem egy évszázada, a kalotaszegi népi hímzés megszűnt elszigetelt foglalkozásnak lenni. Különösen a néprajz és az iparművészet szakemberei érdeklődtek iránta, igyekeztek minél alaposabban megismerni a népi díszítőművészetnek ezt a sajátos területét: tanultak a kalotaszegiektől, miközben a népi hímzések készítői is tanultak tőlük. Ehhez járult még a varrottasokkal való kereskedés, amely szintén tágította a kalotaszegiek látókörét. Ezt a kölcsönhatást, a népművészetnek az iparművészet, illetőleg a háziipar irányába való változását a szókinces is tükrözi. 123 terminus ugyanis közösnek tekinthető a kalotaszegi népi hímzés, az iparművészet, illetőleg a háziipar szókincesében.

Ebből 36 általános fogalmat jelöl, ezért nem lehet megállapítani pontosan, hogy eredetileg népi terminus volt-e, vagy — ami valószínűbb — általánosabb használatú szóként került be a népi szakszókincesbe. Ilyen jellegű például: *ágyterítő*, *asztalterítő*, *beszeg*, *bimbó*, *falvédő*, *csillag*, *levél*, *szalmagyöngy* stb.

A terminológia egy részéről, mintegy 54 szóról világosan megállapítható, hogy az iparművészet, a háziipar szakszavaként vált népi szakszóvá. Ennek a hatásnak — mint említettük — majdnem egy évszázados múltja van, így érthető, hogy a magyar hímzések alapterminológiájának egyes elemei és újabb divatszók egyaránt eljutottak a kalotaszegi népnyelvbe. Az előbbiekre példa: *bimbóöltés*, *asztalfutó*, *hímzés*, *kereszt-szem*, *láncöltés* stb., idegen eredetű divatszók: *azsúr*, *bordűr*, *mandzsetta*, *milió* stb.

Már a kalotaszegi népi hímzés első kutatói, felfedezői is felfigyeltek a terminológia gazdagságára, kifejező voltára. A különböző varrottas-

albumok, Jankó János, Malonyay Dezső monográfiája, később, századunk harmincas-negyvenes éveiben főként Palotay Gertrúd és Nagy Jenő könyvei és tanulmányai meg a városokat járó falusiak a legfontosabb terminusokat is népszerűsítik³³. Ennek eredményeképpen hozzávetőleg negyven szakszó a nagyobb közönség és a hímzés szakembereinek körében is ismertté vált, sőt nem egy közülük találó, kifejező volta miatt általánosan használt szakszavá. Ilyen mindenekelőtt a Kalotaszegre annyira jellemző *írásos* elnevezése, az *akasztalat* '2—4 száltól határolt négyzet az alapanyagon, a szálánvarrásos hímzés alapegysége' és a belőle képzett *akasztalatos*. A szálszámolásos hímzéstechika elnevezéseként elterjedt a *szálánvarrott* terminus, az átcsavarásos egyik sajátos változatát jelöli a *darázsolás*, az anyagszéléket összeerősítő minta *kötés*, a *vagdalásos* hímzés mintáit bizonyos szálak kivágásával és a megmaradók átcsavarásával alakítják. Sajátos öltésmódot jelöl a *kisírásos*, *nagyírásos*, a láncöltés sajátos változatát; a laposöltésnek *suja* a neve, a széleket a *szálvonás* díszíti. Mindezeknek az alapvető terminusoknak a származékai és összetételei is elterjedtek, ismertté váltak.

A NÉPI TERMINOLÓGIA LEÍRÓ SZEMPONTÚ OSZTÁLYOZÁSA

Minden osztályozás relatív értékű, és a szűkebb vagy átfogóbb szempontnak megfelelően többé-kevésbé egyoldalúan világítja meg a vizsgált jelenséget, ezért nem szabad túlbecsülnünk egyiknek sem a jelentőségét. A nyelvi elemek vizsgálatában mégis szükséges egy olyan szempont, amely az összes többinél átfogóbb jellegű, mivel a lényegre irányítja a figyelmet. A nyelv esetében ez a lényeg az egyes elemek funkciója, szerepe. A funkcionális szempontot próbáltuk meg érvényesíteni egy korábbi tanulmányunkban a tájszók osztályozásakor (Péntek 1972). Ez az előzmény azért fontos számunkra, mivel már Márton Gyulának a zilahi fazekasmesterség szakszókincsére vonatkozó vizsgálatai jelezték, hogy a tájszók és a népi szakszavak néhány alaptípusa megegyezik (Márton 1956). Ezt igazolta 1971-ben Szász Lőrinc is a gyergyócsomafalvi fakitermelők szakszókincsének nyelvi vizsgálatával (Szász 1971). A kétféle szótípus azonban lényeges eltéréseket is mutat egymástól, amelyek közül a következő legfontosabbakat az osztályozásnak is figyelembe kell vennie: 1. a szakszók kettős kötöttségűek: nyelvjárásiak és csoportnyelviak (mint említettük, egyaránt elemei a dialektusnak és a szociolektusnak); 2. a népi szakszók nagyobb része speciális néprajzi fogalmat jelöl, és még a köznyelvet beszélőktől ismert fogalmaknak is a megszokottól eltérő a rendszerben elfoglalt helye és értéke; 3. a szavak alakváltozatai csak nyelvjárási kötöttségűek, nem csoportnyelviak; 4. köznyelvi szók és tájszók is tölthetnek be sajátos szerepet a szaknyelvben. Azzal is számolni kell, hogy az egyes terminusok teljesen egyértelmű minősítését, tipizálását nagymértékben megnehezíti, szinte lehetetlenné teszi a jelentésbeli és a hangalaki változatosság. Ilyen esetben az általánosabb jelentést és az elterjedtebb alakváltozatot vettük figyelembe, nem fe-

³³ L. pl. Palotay Gertrúd, *Régi kézimunka-műszavaink jelentéséhez*. Nyr. LXVII, 44—50 kk.; Palotay 1943a; Ferencz—Palotay 1940; Nagy J. 1939.

ledkeзве meg azonban arról, hogy az „általánosabb“ és az „elterjedtebb“ minősítés részben mindig szubjektív jellegű, és éppen ezért relatív értékű.

Az előző részben megkíséreltük tisztázni, hogy a népi hímzés terminológiája milyen viszonyban van más belső nyelvtípusok szókincsével. Ez az osztályozás szempontjából azért fontos, mivel az egyes terminusok funkcionális értékét és jellegét éppen ez a viszony határozza meg. Figyelembe véve az erre vonatkozó megállapításokat meg az osztályozással kapcsolatos elvi szempontokat, a népi szakszók következő típusait különíthetjük el:

A. *Valódi szakszavak.* Azokat a lexémákat sorolhatjuk ebbe a kategóriába, amelyek ismeretlenek a köz- és irodalmi nyelvben, a nyelvjárásban sem terjedtek el általánosan, csak azok körében, akik hímzéssel foglalkoznak. Az ilyen jellegű szakszavaktól jelölt fogalmak is speciálisak, ezért a köz- és irodalmi nyelvben nincs nyelvi jelölőjük, csak esetleg a néprajz vagy az iparművészet szaknyelvében.

A népi hímzés terminológiájában nagy az aránytalanság a kategória alaktanilag motivált és nem motivált elemei között. Az 1061 (46,28%) ide tartozó szakszó közül mindössze 21 áll egyetlen morfémából. Pl. *flutura* 'a napraforgó-rózsa nevű minta közepe' (< r. *flutură* 'pillangó') (D, Jt, Ny), *inyima* 'ingkötések és vállfőmintás hímzésen alkalmazott átcsavarásos technika (hímzett csipke) és mintaelem' (< r. *inimă* 'szív') (Nm), *paráma* 'vagdalásos (szél)-minta', *sujta* 'egyszerű laposöltés; laposöltéssel varrt hímzés', *tacsmol* 'két szál vékony szironnyal levarr (rátétet mellrevalón)' (Bh), *vóc* 'bőrből készült ruhadarab varrataiba illesztett bőrcsik' (Va) stb. A többi, 1040 valódi szakszó több szóelemből áll. Pl. *ablakos tőtis* 'átcsavart keresztel díszített, kivagdalt négyzet vagdalásos hímzésen' (Kp, B, Bh, D, Kf, Mv), *almásolás* 'fekete vagy zöld bőrből vagy lakkvászomból készült rátétdísz a mellrevaló szélein, amelyet szironnyal varrnak le' (T, Bh, Kszt), *bébaboz* 'kicsi kerek mintaelemet varr darázsolásra' (Mé), *beròkánéz* 'széles öltésekkel bekockáz' (Mé), *bokòrkötés* 'jól elhatárolódó egységekből álló, kötényen, ingen, abroszon stb. díszként alkalmazott összehurkolás' (M), *háromötis* 'az összehurkolás egyszerű módja, amellyel kötényeket díszítettek régen' (V, Mv), *kétszemhorgas* 'tűzöttcsipkeminta (párnán, ingen)' (Nk), *ötakasztalat* 'öt öltésnyi szélességű szálánvarrott szélmintá' (Kf), *rázotvászón* 'vegyesen, kender- és gyapotszálból szőtt vászon' (Mb) stb.

B. *Jelentés szerinti szakszók.* Olyan köznyelvi szók és tájszók tartoznak ebbe a kategóriába, amelyeket a szaknyelv a megszokottól eltérő jelentésben használ. Funkcionális szempontból fontos megkülönböztetni ezen belül azokat, amelyek speciális fogalmat jelölnek, s közöttük is a megszokottól eltérő jelentésben használt köznyelvi szavakat a tájszavaktól. A népi hímzés terminológiájának 28,14 százaléka ilyen jellegű, az altípusok alábbi megoszlása szerint:

I. (1) A(x) típus: speciális néprajzi fogalmat jelölő köznyelvi szók³⁴. Összesen 362 terminus sorolható ide. ennek szinte egyharmada alaktanilag nem motivált. Pl. *bojt* 'nyakba akasztott, a pártával együtt viselt, hátul a szoknya aljáig leérő gyöngyös dísz' (Mv), *fírég* 'az a hímzés,

³⁴ Köz- és irodalmi nyelveknek tekintem azokat a szavakat, amelyeket az ÉKsz. nyelvjárási, csoport- vagy rétegnyelvi használatra való utalás nélkül közöl.

amellyel a kivágandó szálak végeit leöltik' (Gym, Mv), *fog* 'vagdalásos hímzésen laposöltéssel varrt mértani motívumok összefoglaló neve', *köt* 'hímzéssel összehurkol, összevarr', *lánc* 'a főminta elválasztására és a szél díszítésére szolgáló, láncszerűen kapcsolódó keresztszemek' (Kf), *pipa* 'csigavonalszerűen visszahajló írásos mintaelem' (Kszt, Jt, Kk, Nk), *szed* 'rácokat rögzítve hímez' (Kp, K), *tőt* 'vagdalás után megmaradó szálakat öltéssel átcsavar' stb. Ebben a csoportban is több az alaktanilag motivált lexéma, például: *elhány* 'széles öltésekkel alapot varr daráznak (kötényre)' (Mé, Nk), *horgas* 'rácokat rögzítő cikcakkos mintaelem szoknyán, muszujon', *összehúz* 'a pókos kötés készítésének utolsó mozanata' (Bt), *parasztkötő* 'pántlika nélküli kötésekkötény' (Kp), *pótol* 'varróházi közös étkezéshez összead ételt' (Kf), *vastagvarrás* 'laposöltéssel varrt mintaelemek vagdalásos hímzésen' (Np), *vesszőzis* 'csík varrása ferde laposöltésekből' (Kp, B) stb.

(2) A_{táj} (x) típus: különleges néprajzi fogalom jelölésére használt tájszók. Ezeket a terminusokat a szakmabeliek egészen más jelentésben (is) használják, mint a nyelvjárást beszélők többsége. Itt most nem teszünk különbséget a tájszótípusok között, csak annyit jegyzünk meg, hogy jóformán minden kategória előfordul a szaknyelvben is. Kisebb részük egy szóelemből áll, pl. *bincsó* 'vagdalásos mintaelem' (D, Va), *csécs* 'kerek mintaelem a szoknya derékrészén' (Bh), *fil* 'bimbó a kötény kötésén' (Sz, F, Zs), *kokas* 'szálánvarrott mintaelem lepedőn' (Va, K), *körti* 'írással mintaelem' (Bh, Jt, Nk), *pup* 'kicsi, kerek motívum ing hímzett kötésében' (T, V) stb. Alaktanilag motiváltak például a következők: *átfürcöl* 'az inggallér alatti rész díszítésekor összevarr (rácokat)' (Kf), *bakháló* 'nagy öltésekkel hálószerűen varrt összekötő mintaelem újabb hímzéseken' (< 'növénynev: káka, szittyó' — Nk), *balhaugrás* 'egyszerű kötésmód ingen' (Nk), *búzafű* 'mintaelem cifradarázson' (S), *kúrvarózsza* 'csillag alakú minta női mellény bőrhímzésén' (V) stb.

II. A köznyelvi szók és tájszók egy másik csoportja a szokásostól szintén eltérő jelentésben használt ugyan a népi hímzés szaknyelvében, de olyan fogalmat jelöl, amely általánosabban ismert a nem szakmabeliek körében is.

(1) A(b) típus: a népi szaknyelvben a megszokottól eltérő (de nem speciális) jelentésben használt köznyelvi szók (6,92%). Alaktanilag nem motivált például: *āj* 'minta alsó része' (Bh, Bt), *csík* 'hímzett vagy szőtt sáv, vonal' (It, Mk, Mv), *forma* 'díszítomotívum, minta' (T, Bt, Nd, D), *pusztá* 'kivarratlan rész a hímzésen' (Kk, Mv), *redő* 'fodor' (B), *takar* 'hímzéssel befed (kirajzolt) mintát' (Bh); több szóelemből áll pl. *írás* 'a minta rajzolása, a minta rajza', *lekötés* 'összehurkolás' (B), *lövész* 'lemásol' (Mv), *natykendő* 'hárászkendő' (Mb), *varrás* 'hímzett kézimunka, varrottas' stb.

(2) A_{táj} (b) típus: a szaknyelvben a megszokottól eltérő (de nem speciális) jelentésben használt tájszók tartoznak ide. Közülük egyetlenegy nem motivált alaktanilag (*kabola* 'szalmagyöngy'), a többi több szóelemből áll: *csukroskendő* 'bojtos hárászkendő' (Mv), *halpízn* 'flitter' (Gyv), *kicakkkőz* 'szögletes szegéllyel díszít' (Zs), *tetűs* 'ritka öltésű' stb.

C. *Szaknyelvi funkcióban használt köznyelvi szók és tájszók.* Az előző részben pontosan meghatároztuk, melyek azok a köz- és irodalmi

nyelvi szavak és tájszók, amelyek szokásos jelentésükben, de megváltozott értékben népi szakszónak minősülnek (25,04% tartozik ide).

(1) A(a) típus: szaknyelvi funkcióban használt köznyelvi szók. Egy szóelemből áll pl. *ölt*, *piros*, *ránc*, *selyem*, *szál*, *szél*, *szoknya*, *zöld* stb. Alaktanilag motivált pl. *barnapiros*, *beszeg*, *falvédő*, *kásagyöngy*, *kereszt-szem*, *összevarr* stb.

(2) A_{táj} (a_n) típus: szaknyelvi elemként használt tájszók. Az alak-tani motiváció szerint egyetlen szóelemből áll pl. *bodor* 'fodor', *csög* 'bog', *dufla* 'díszes', *glott* 'klott', *lékri* 'blúz', *sinyór* 'nagyírással öltés', *urok* 'hurok' stb.; alaktanilag motivált pl. *fátyorkeszkenyő* 'hímzett menyasszonyi fátyol' (Nk), *gyócsfersing* 'sűrűn ráncolt fehér szoknya' (V, M, Nk), *habékendő* 'hímzett násznagykendő', *húrboló* 'kötéssel és darázssal díszített, de már nem új kötény, amelyet ünnepnapok délutánján vesznek föl' (M, Mé, Kk), *melrevaló* 'egész külső felületén hímzéssel díszített, ujjatlan, rövid bőrmellény', *tégyöngy* 'gömb alakú, apró, tejszínű gyöngy' (Mé) stb.